

Kaišiadorių krašto žydai (nuo įsikūrimo iki 1941 m. katastrofos)

Remiantis T.Narbuto išsakyta nuomone, pirmieji žydai Lietuvoje atsirado dar XII a., tačiau visgi yra labiau tikėtina, jog daugiausia jų atsikraustė Vytauto Didžiojo laikais. Tačiau tik XVI a. pradžioje žydai, gavę nuolatinę teisę gyventi Lietuvoje, įsitvirtino čia ilgam ir sudarė didelę Lietuvos visuomenės dalį.

Žydai bene viena iš labiausiai diskriminuojamų etninių-konfesinių bendruomenių. Galbūt būtent dėl to jie labiau už kitas Lietuvos tautines mažumas saugojo savo autentiškumą ir savitumą. Diskriminacija ir su ja susiję įvairūs draudimai bei apribojimai vertė žydus telktis miestuose ir miesteliuose bei verstis prekyba, amatais.

„Tačiau turiniai ir klasiniai skirtumai neturėjo įtakos tradicinei konfesinei žydų socialinei struktūrai, o judaizmas po senovei konsolidavo visą bendruomenę, į antrą vietą nustumdamas socialinius ir materialinius interesus“¹.

Lietuvoje XIX a. viduryje žydų buvo kiek daugiau nei 10 proc. visų gyventojų. Miestuose bei miesteliuose šis procentas, lyginant su kitų konfesijų žmonėmis, buvo dar didesnis. 1897 m. visuotinio

gyventojų surašymo duomenimis, Vilniaus gubernijoje 12,72 proc. visų gubernijos gyventojų buvo žydai.

Nuo seno keletas pietrytinių Vilniaus gubernijos valsčių buvo žinomi kaip savotiški žydų centrai, garsėjantys tvirtu ekonominiu pagrindu bei savo kultūra.

Kaišiadorys (hebr. Kušidar)

Miestas, esantis Žaslių, Žiežmarių ir Kauno kaimynystėje, nuo seno garsėjantis kaip susisiekimo, prekybos bei kultūros centras.

Žydai Kaišiadorių apylinkėse pasirodė apie XVII a. pradžią. Pirmosios keturios žydų šeimos – David Tekač, Šmuel Morgenštern, Haim Steršon ir Jakov Chijot² – Kaišiadorių vietovėje pasirodė apie XIX a. pradžią. Vėliau nutiestas geležinkelis žydams sudarė ypač palankias sąlygas verstis prekyba, kuri, pradžioje buvusi tik vietinio masto, vėliau įgavo tarptautinės prekybos statusą. Viena iš pagrindinių prekybų buvo mediena bei jos ruošiniai. Beje, šioje prekybos srityje dirbo tik žydai vyrai. Gi moterys rūpinosi viešbučiais, smuklėmis bei mažomis krautuvėlėmis.

Smulkieji prekyautojai sudarė antrąją, vadinamųjų verslininkų, kategoriją. Miestelyje veikė turgus, kuriame kiekvieną pirmadienį ir trečiadienį pastarieji galėdavo parduoti savo prekes. Čia taip pat veikė Žydų Bankas, į kurį įėjo 119 narių. Banko tikslas – teikti paskolas tautiečiams (ir ne tik), tuo paremiant jų verslą bei užtikrinant materialinę gerovę.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Kaišiadorys buvo ne tik reikšmingas geležinkelių mazgas su stotimi, bet ir nuolat augantis prekybos bei amatų centras-miestelis³. Visa tai skatino sparčių bendruomenės augimą. Jau prieš I pasaulinį karą mieste gyveno apie 60 žydų šeimų, kurių iniciatyva buvo įkurtas chederis (religinė mokykla), veikė maldos namai, žydų biblioteka. Mieste dirbo įvairių profesijų žmonės, pradedant rabinu ir baigiant skerdiku ir api-
pjaustytoju.

Pirmasis pasaulinis karas nepaėjo be pėdsako Kaišiadorių žydų gyvenime. Karo metais nemaža dalis žydų buvo iš-tremta, kita dalis – žuvo. Įsigalėjus naujoms sienoms bei nutrūkus geležinkelio linijai su Lenkija, miestas prarado savo, kaip geležinkelio mazgo, funkciją. Iš pagrindų pakirsta žydų ekonomika, ryšiai su partneriais, žlugo finansinis atsiskaitymas. Tai buvo viena svarbiausių priežasčių, privertusių likusius žydus emigruoti į JAV, Pietų Afriką, Urugvajų⁴, Palestiną.

Tad prieš I pasaulinį karą buvusi gana didelė Kaišiadorių žydų bendruomenė karo metais patyrė didelių nuostolių ir

neteko daugiau kaip 40 proc. visų bendruomenės narių.

Apie 1920-uosius metus į miestą pradeda sugrįžti karo metais ištremiti žydai. Taigi 1921-aisiais Kaišiadoryse jau gyveno 659 žydai, t.y. apie 200 šeimų. Mieste veikė vietinis chederis, kurį lankė 15 vaikų. Tarbut mokykloje mokėsi 42 žydų vaikai. Dauguma, baigusią šias mokymo įstaigas, toliau mokytis vykdavo į hebrajišką vidurinę mokyklą Kaune.

Kaišiadoryse taip pat veikė Sionistų organizacija, Jaunimo, Sporto (Macca-bi) grupės, Psalmių organizacija, įvairios labdaros draugijos.

Miestas labai nukentėjo nuo Holokausto žiaurumų ir neteko beveik visų žydų tautybės gyventojų.

1943 m. pabaigoje buvo numatyta mieste įrengti koncentracijos stovyklą 400 žydų⁵. Tačiau vėliau šio sumanymo atsisakyta.

Mieste, garsėjančiame kaip vienu iš žydiškos kultūros židinių, dirbo tokie įžymūs rabinai, kaip R.Eliahu (Kauno teismo pirmininkas) ir R.David-Aaron Yaffe (žinomas kaip paskutinysis Kaišiadorių rabinas)⁶.

Žiežmariai (hebr. Zyzmor ar Zezmir)

Sprendžiant iš pavardžių, 1600 m. Žiežmariuose dar žydai negyveno⁷. Tačiau yra duomenų, jog „1636 m. Kruonio gyventojas žydas pardavė anksčiau Žiežmariuose įsigytą žemę“⁸. Ir visgi manoma, jog žydai į miestelį atsikėlė XVII a. 3-iojo ketvirčio pabaigoje – 4-ojo ketvirčio pradžioje. Yra žinoma, kad Žiež-

1 pav. Senosios Kaišiadorių žydų kapinės 1992 m.

marių klebonas 1677 m. bylinėjosi su miestelio žydais, kurie trukdė atstatyti seniūno sugriautą kleboniją. Vėliau jau klebonas nenorėjo leisti statyti žydams sinagogos, nes pastarieji neturėjo valdovo leidimo⁹. Vilniaus vyskupas savo rašte 1690 m. žadėjo nubausti žydus, jei šie pastatys sinagogą, kurios iki tol miestelyje nebuvo¹⁰. Vadinasi, visiškai tikėtina, jog iki 1654–1667 m. karo žydų Žiežmariuose galėjo būti, nors palankiausias sąlygos įsikurti susiklostė tik po karo. Ir visgi žydai medinę sinagogą pasistatė po 1690 m., gavę Jono Kazimiero privilegiją¹¹. Todėl galime daryti išvadą, kad žydų tuomet jau būta nemažai, nes priešingu atveju vargu ar jie būtų mėginę statyti sinagogą.

Žydai Žiežmariuose turėjo ir dvejus kapines: prie sinagogos ir „laukuose“¹².

Nors 1702 m. per Žiežmarius žygjavusi švedų kariuomenė nuniokojo miestelį, tačiau ir toliau lyg niekur nieko veikė žydų karčema, įsikūrusi „bažnyčios šventoriaus kampe“¹³.

Iki 1765 m. Žiežmariai padidėjo, nes vien žydų namų buvo surašyta 49 (juose gyveno 301 žmogus). 1766 m. žydų bendruomenei priklausė 482 asmenys¹⁴.

Miestelio seniūnas L.Pociejus, nuo 1768 m. norėdamas paversti miestelėnus baudžiauninkais, vertė juos eiti lažą ir „aplink miesto turgaus aikštę krikščionių sklypus užleido žydams“¹⁵.

1775 m. Žiežmariuose priskaičiuojamos 132 trobos, iš kurių 60 yra žydų.

Taigi, būtent nuo 1775 m. žydų skaičius miestelyje ima gana sparčiai augti, kas leidžia teigti, jog tiek ekonominės, tiek socialinės sąlygos jiems čia buvo palankios. Žydai daugiausia buvo užimti žemės ūkyje, kiti vertėsi smulkia prekyba, amatais, žvejyba. Stambesnieji pirkliai prekiaavo su Vokietija kailiais bei oda. Ichak Šugan turėjo miltų malūną, Starč – sodos vandens gamyklėlę¹⁶. Miestelyje buvo savotiška žydų teritorija, jungusi Kauno-Naująją-Žaslių-Žydų-Dvaro gatves, kuri, manoma, nuo 1780 m. beveik arba visai neišsiplėtė¹⁷.

1789 m. gaisras Žiežmariuose buvo vienas skausmingiausių to meto įvykių, per kurį sudegė 17 neturtingų žydų namų.

Per 1790 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymą Žiežmarių parapijoje užfiksuota buvus 763 žydus, o 1795 m. miestelyje jų surašyta 619¹⁸. Ir visgi yra manoma, jog XVIII a. pabaigoje Žiežmariuose galėjo gyventi nuo 550 iki 600 žydų.

„XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje etnografinę Lietuvą nusiaubęs badas ir epidemijos turbūt buvo daugiau palietę ir Žiežmarius“, nes 1811 m. miestelyje tesurašyta 411 žydų.

Po Napoleonmečio 1816 m. miestelyje gyveno tik 59 žydiškos šeimos¹⁹.

Nuo XIX a. 2-ojo dešimtmečio Žiežmarių ūkinė veikla, nualinta po karo, kiek pagyvėjo. Miestelyje gaminamas terpentinas²⁰, buvo odų dirbtuvė²¹. „1820 m. per

2 pav. Buvusi Žiežmarių žydų sinagoga 1990 m.

miestelį ėjo pašto kelias iš Vilniaus į Rygą²². 1825 m. Trakų pavieto statistiniame aprašyme Žiežmariai pavadinti „senu teismų miestu“, dabar „apgyvendintu tik žydų“²³. 1834 m. miestelyje, atsigavusiame po 1831 m. sukilimo, buvo 785 žmonės, iš jų 495 žydai. 1847 m. žydų buvo 713.

„Miestelyje rinkosi 7 prekymečiai per metus ir 2 turgūs per savaitę (sekmdienį ir ketvirtadienį“²⁴. Veikė 4 žydų odminių dirbtuvės. Žydų apgyvendinta miestelio dalis įgauna „Žydų gyvenvietės“ pavadinimą. Čia buvo 102 dūmai (beveik 72 sklypai).

Žiežmariai ima vėl didėti nuo XIX a. 5-ojo dešimtmečio, kai miestelyje galėjo būti apie 900 gyventojų. 1846–1848 m. duomenimis, žydų buvo 116 sodybų. 1854 m. – 116 žydų šeimų. Apie 1890–1892 m. Žiežmaruose gyveno 2204 žmonės, iš kurių 1310 buvo žydai. 1895 m. gaisras nesutrukdė miestelio plėtotės, nes 1897 m. čia buvo 2795 gyventojai, iš kurių 1628 žydai.

Žiežmaruose buvo Tarbut mokykla, kurioje direktoriaus pareigas ėjo Moše Šufer, mokytojais dirbo Z.Petrekansky, Šmuel Sidrer, Chaviva Sidrer-Kaplan. Taip pat veikė našlaičių prieglauda, žydų biblioteka, dramos klubas, Žydų Banko filialas (su 156 nariais), kuriam vadovavo dr. S.Šapir²⁵.

Manoma, jog veikė Sionistų organizacija, nes 1898 m. Varšuvoje vykusiame I Rusijos Sionistų suvažiavime dalyvavo ir atstovai iš Žiežmarių²⁶.

Čia taipgi dirbo rabinai: R.Jedidya Ginzbing, R.Jehošua-Hešel Eliahson, R.Mordechai Eliasberg (dirbo iki 1863

m., vėliau persikėlė į Bauskę), R.Jakov, pastarojo sūnus ir Mišnos komentarų autorius R.Jekutiel-Leib Elion, R.Mošė bar Jehošua-Fibush Šapira (dirbo nuo 1896 iki 1930 m.), R.Joel-Ichak Katzenbogen (mirė sulaukęs 83 metų) ir paskutinysis Žiežmarių rabinas R.Israel-Trachum Portman/Forman. Žiežmaruose gimę ir tokie įžymūs veikėjai, kaip rašytojas Ichak Romeš, chabadistų judėjimo lyderis Zalman²⁷.

1941 m. vokiečiams užėmus Lietuvą, sušaudyta apie 2000 miestelio ir apylinkių žydų, tarp kurių nužudyti žydų rašytojo Jošua Lacmano tėvai ir kiti įžymūs to meto žydų kultūros bei religijos veikėjai.

Žasliai (hebr. Zusli)

Žydai miestelyje pradeda kurtis nuo XVIII a. vidurio. 1765 m. surašymo duomenimis, čia gyveno 123 asmenys, 22 iš jų žydai. Dar po metų pateiktuose dokumentuose užfiksuoti 23 žydų ir 22 krikščionių namai. Visi žydai, Žasliuose turėję sklypus, privalėjo dvarui mokėti činčą ir hiberną. Nuo XVIII a. antros pusės Žasliuose daugėjo žydų, kuriems buvo liepta mokėti pagalvės mokesį, todėl žydai stengėsi nuslėpti savo šeimų narius²⁸.

1784 m. tarifuose užrašyti 38 žydų kiemai²⁹ (138 gyventojai). Pavyzdžiui, 1765 m. viename kieme gyveno 6 žydai, o 1784 m. tik 4. XVIII a. pabaigoje Žasliuose stovėjo dideli mediniai, malksnomis dengti žydų maldos namai, kur veikė Talmud Tora mokykla. Paprastai

žydų maldykloms reikėdavo privilegijos ir vietos klebono sutikimo. Gi Žaslių žydų maldos mokykla nei privilegijos, nei klebono sutikimo neturėjo³⁰. 1795 m. miestelyje priskaičiuojami 27 žydų kaimai su 131 gyventoju.

1807 m. pavasarį žydų name kilęs gaisras padarė labai daug nuostolių. Ir visgi miestelis sugebėjo po to pasikelti ir 1848 m. čia gyveno 55 žydiškos šeimos (347 asmenys).

Didelę reikšmę Žasliams turėjo 1857–1859 m. nutiestas Vilniaus-Kauno geležinkelis, prie kurio daugiausia ir kūrėsi žydai, – tai buvo patogiu, nes pagrindiniai žydų užsiėmimai buvo susiję su geležinkeliu ir prekyba, ypač medienos, grūdų, naminių paukščių ir gyvulių. 1847 m. žydų bendruomenėje buvo 836 asmenys³¹.

Graži vietovė, palankios sąlygos prekybos plėtotei, daugiakalbis kraštas (lietuviai, rusai, lenkai) – visa tai skatino žydus apsigyventi Žasliuose. Ir jei 1865 m. jų buvo 653 (iš viso gyveno 1053 gyventojai), tai 1897 m. – 1955 (iš viso 1325 lietuviai gyventojai)³², veikė 2 žydų maldos namai.

1880 m. pavasarį „dėl žydo kalvėje kilusio gaisro pelenais pavirto dar 13 kaimų“³³.

1905 m. gegužės mėnesį kilęs trečiasis Žaslių istorijoje gaisras sudegino 178 žydų namus, 3 jų maldos mokyklas bei 26 jų parduotuves (išliko tik 4)³⁴.

„1906 m. žydų bendruomenė pateikė Žaslių maldos namų projektą ir 1909 m. pradžioje dviejų aukštų mūriniai jų maldos namai buvo pastatyti“³⁵.

Pirmojo pasaulinio karo metais ekono-

minių sunkumų verčiami daugelis žydų iš stambių prekybininkų virto smulkiaisiais prekiautojais, amatininkais – siuvėjais, batsiuviais, kirpėjais, mėsininkais, kalviais, laikrodininkais, dailidėmis³⁶.

Kiekvienas trečiadienis Žasliuose nuo seno būdavo turgaus diena. Vietiniai žydai supirkdavo iš kaimiečių vaisius ir daržoves, o kitomis dienomis veždavo visa tai parduoti į Kauną arba į Rusiją ar Vokietiją³⁷.

Tačiau pragyvenimo lygis po I pasaulinio karo ėmė kristi, ir todėl žydai, kurie neturėjo žemės, paprasčiausiai negalėdami prasimaitinti, emigruodavo į užsienį arba buvo remiami savo išvykusių giminaičių.

Ir visgi miestelyje tebeveikė 2 maldos namai, žydų pradinė mokykla su dėstomąja hebrajų kalba, kurioje po karo mokėsi 78 mokiniai, Tarbut Tora mokykla, žydų biblioteka, Žydų Banko filialas su 148 nariais, savanoriškas žydų gaisrininkų departamentas, amatininkų asociacija, Maccabi ir kitos įvairios organizacijos, įskaitant sionistus, revizionistus, mizrahistus ir nacionalistus³⁸.

1923 m. dėl karo ir gaisrų pasekmių Žasliuose žydų skaičius, lyginant su 1897 m., sumažėjo iki 1067.

1934 m. pabaigoje 10 Žaslių žydų³⁹ buvo Vilniaus vadavimo sąjūdžio nariai.

1936 m. miestelyje veikia 51 žydų krautuvėlė, tuo tarpu lietuvių tik 1⁴⁰.

Čia dirbo tokie rabinai, kaip R. Ichak bar Šlomo-Zalman (vėliau rabinas ir mokytojas Vilniuje), jo sūnus R. David (rabinu išbuvo 40 metų, mirė 1831 m.), R. David sūnus R. Menahem-Mendel

(rabinas nuo 1834 iki 1874), R.Šaul bar Arye-Leib, R.Ichal-Meir Rabinovič (vėliau rabinas Slobodkoje Kaune), R.Ichak-Eliezer-Leifman Šaršovskij (rabinas nuo 1883 iki 1888 m.), R.Abraham Haim Šas (R.David anūkas) ir paskutinis rabinas R.Mošė Levine.

Iš Žaslių kilę žurnalistas A.Klaus, kalbininkas ir orientalistas prof. B.Z.Halper⁴¹, taip pat pasaulinio garso pianistas Godovskis.

Darsūniškis (hebr. Darsunišok)

Nedidelis miestelis, įsikūręs dešinėje Nemuno pusės pakrantėje, nuo seno pamėgtas žydų ir garsus žymiais žydų mokytojais ir rabinais – R.Arye-Zvi Daikas, R.Pinchas Pinfer/Finfer (1863–1929), R.Chaim-Jermajahu Plansberg/Flansberg (nuo 1871), R.Haim-Avraham Šas (1887–1889), R.Šmuel-Josef Šoham (nuo 1891–1941) ir paskutinis rabinas R.Mošė-Arye Milvasky.

Nepriklausomybės metais žydai miestelyje daugiausia užsiiminėjo smulkią prekybą bei sodininkyste.

Holokausto išvakarėse čia gyveno keliolika dešimčių žydų.

Darsūniškis – talentingo žydų rašytojo Bero Halperno (1902–1984) gimtinė. Viename iš savo apsakymų „Mano kilmė“ rašytojas pavaizdavo Darsūniškio žydų gyvenimą XX a. pradžioje. Jo abu tėvai žuvo per 1941 m. genocidą.

Kruonis (hebr. Kron)

Miestelis pietryčiuose, turėjęs žydų bendruomenę bei maldos namus. Iki genocido čia gyveno apie 25 žydų šeimos.

Rumšiškės (hebr. Rumšišok)

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą čia gyveno daugiau nei 100 žydų šeimų. Miestelyje buvo maldos namai, labdaros organizacijos, įskaitant ir Paskolų fondą, Tarbut mokykla, svečių priėmimo namai (panašūs į viešbutį).

1915 m. visi žydai ištremti, tačiau po karo keletas žydų šeimų sugrižo.

Nepriklausomos Lietuvos metais Rumšiškėse gyveno apie 50 šeimų, kurios daugiausia vertėsi statybinės miško medžiagos pardavimu, žemės ūkiu, amatais. Žydai turėjo degtukų fabriką, pjuvenų bei miltų malūnus. Gana dažnai vasarą iš miestų čia atvykdavo žydai ieškoti darbo.

Miestelis buvo garsus ir savo rabinais – R.Josef Eliasberg, R.Meir-Dov Pagir (rabinas 1866–1891), R.Eliahu Hacoheh Levine, R.Aaron Bent Hacoheh Šmidt, R.Israel Goldman Filipover, R.Aaron Grazovsky (mirė 1937 m.) ir pasauliečiais – Mordechai Eliasberg, Israel Kac (svečių namų įkūrėjas miestelyje). Mordechai-Ieshayahu Lufiansky (gerai išauklėjamų berniukų mokyklos steigėjas)⁴².

Žydų genocidas

1941 m. birželio mėn. pabaigoje vokiečiams okupavus Lietuvą, buvo įvedinėjamas okupacinis režimas. Politiškai nepatikimi asmenys sodinami į kalėjimus, siunčiami į koncentracijos lagerius, baudžiami mirties bausme – taip buvo vykdoma šalies valymo nuo asocialių elementų (čigonai, psichiniai ligoniai ir

t.t.) politika, atsikratant taip pat ir žydų, motyvuojant rasiniais motyvais. 1941 m. Lietuvoje gyveno iki 215 000 žydų, kurie sudarė 7 proc. visų Lietuvos gyventojų. Žiežmariuose, Žasliuose ir Darsūniškyje didžiąją dalį gyventojų sudarė žydai, kiek mažiau jų gyveno Kaišiadoryse, Rumšiškėse, Kruonyje⁴³.

Taigi nuo 1941 m. vidurio visi žydai suskirstyti į 2 kategorijas: į pirmąją pateko žydai, netinkantys savo politinėmis pažiūromis prie anuometinės valdžios, į antrąją – visi, nepatekę į pirmąją kategoriją⁴⁴. Žydų gyvenimui reglamentuoti įvestos tam tikros taisyklės ir draudimai, dėl to visi žydai būdavo apgyvendinami atskirose vietovėse (getuose), ant kai kuriosios krūtinės dalies privalėjo nešioti geltonos spalvos 8 cm dydžio apskritimą,

kurio viduryje būtų raidė J – Jude (vok.) – žydas. Siekiant sutelkti visus Kaišiadorių krašto žydus vienoje vietoje, Žiežmariuose sinagogoje įrengtas žydų getas, akylai saugomas sustiprintos sargybos, todėl žydų ryšys su kitais gyventojais tapo neįmanomas. Gete žydai gyveno antisanitarinėmis sąlygomis, kankinami bado. Juos taip pat varė dirbti įvairius darbus, pavyzdžiui, tiesti autostrados Vilnius-Kaunas, taisyti kelių.

1941 m. liepos mėn. Lietuvoje žydai pradėti naikinti. Iš getų grupelėmis pasmerktuosius varė į žudynių vietas, paruoštas iš anksto, ir šaudė. Sušaudė beveik visus Žiežmarių, Kaišiadorių ir Žaslių žydus. 1941 m. rugpjūčio 28 d. Strošiūnų šile nužudyta apie 4000 žydų (2200 vyrų pirmą sykį ir 1800 moterų,

3 pav. Žydų genocido aukų kapas Strošiūnų šile 1992 m.

vaikų ir senelių antrą kartą). Šių žudynių liudininkai atsimena tuos kraupius vaizdus, kankinimus, mušimus, plėšimus bei netilstančių šūvių tratėjimą⁴⁵.

Nereikia pamiršti, jog visos žydų žudynės vyko su lietuvių baltaraiščių pagalba, tačiau nereikėtų to ir suabsoliutinti, nes lietuviai, paprasti kaimo žmonės, rizikuodami savo bei savo artimųjų gyvybe, gelbėjo žydus. Tokie lietuviai, Izraelyje įrašyti į pasaulio teisuolių sąrašą, yra palaiminti ne tik čia žemėje, bet ir danguje.

Taigi žydai, praradę savo tėvynę, sėkmingai gimtine pasirinko Lietuvą ir, gana stipriai įsitvirtinę čia, stengėsi plėsti savo veiklą, nepaisydami įvairių sunkumų bei apribojimų, kol 1941 m. vasarą ir rudenį vykęs šios tautos genocidas nušlavė juos nuo Lietuvos paviršiaus, palikdamas atsitiktinai išsigelbėjusius ar dorų žmonių išgelbėtus, primindamas mums tik anų – žydų klestėjimo – laikų pavadinimus krašte – Žydiškės, Žydo pieva, Žydų telėdnikas, Žydų gatvė ir kt...

Nuorodos

- ¹ *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje. – Vilnius, 1996. – P. 219.
- ² *Schoenburg N., Schoenburg S.* Lithuanian Jewish communities. – New York, 1991. – P. 167.
- ³ *Lukoševičius O.* Kaišiadorių parapijos ir vyskupijos istorijos bruožai. – Kaunas, 1996. – P. 4.
- ⁴ Lithuanian Jewish communities. – P. 167.
- ⁵ LVCA. F.R-1399. Ap.1. B.62. P. 60–61.
- ⁶ Lithuanian Jewish communities. – P. 168.
- ⁷ Lietuvos TSR architektūros paminklai. Nr.9. – Vilnius, 1986. – p. 103.
- ⁸ Lietuvos TSR architektūros... p. 108.
- ⁹ VUBR. F.57. B.53-1883.
- ¹⁰ VUBR. F.57. B.53-1883.
- ¹¹ Lietuvos TSR architektūros... p.116.
- ¹² Lietuvos TSR architektūros... p.116.
- ¹³ VUBR. F.57. B.53-1883.
- ¹⁴ Еврейская энциклопедия. – С.Петербург. – Т.7. – P. 614.
- ¹⁵ LVIA. F.716. Ap.2. B.54. P. 324–325.
- ¹⁶ Lithuanian Jewish communities. – P. 395.
- ¹⁷ Lietuvos TSR architektūros... p. 119.
- ¹⁸ *Jasas R., Truska L.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymas 1790 m. – Vilnius, 1972. – P. 34–37.
- ¹⁹ LVIA. F.515. Ap.15. B.591. P. 182–224.
- ²⁰ *Kudirka J.* Miško verslai. Valstiečių verslai. // Iš lietuvių kultūros istorijos. – Vilnius, 1983. – T.12.
- ²¹ LVIA. F.382. Ap.1. B.2042. P.1.
- ²² Lietuvos TSR architektūros... p.121.
- ²³ Lietuvos TSR architektūros... p. 121.
- ²⁴ Lietuvos TSR architektūros... P. 122.
- ²⁵ Lithuanian Jewish communities. – P. 396.
- ²⁶ *Atamukas S.* Lietuvos žydų kelias. – Vilnius, 1998. – P. 86.
- ²⁷ Lithuanian Jewish communities. – P. 396.
- ²⁸ LVIA. SA-3754. P. 242.
- ²⁹ Ten pat. P. 242.

- ³⁰ *Misius K.* Žaslių miestelis iki 1940 metų // Paparčių ir Žaslių apylinkės. – Kaišiadorys, 1997. – P. 73.
- ³¹ Еврейская энциклопедия. – P. 609.
- ³² *Straševičienė Ž.* Prekyba Žaslių miestelio turguje ir šventoriuje // Paparčių ir Žaslių apylinkės. – Kaišiadorys, 1997. – P. 307.
- ³³ *Misius K.* Žaslių miestelis iki 1940 metų. – P. 74.
- ³⁴ Vilniaus žinios. Nr.130, 1905.
- ³⁵ *Misius K.* Žaslių miestelis iki 1940 metų. – P. 75.
- ³⁶ Lithuanian Jewish communities. – P. 75.
- ³⁷ Ten pat.
- ³⁸ Ten pat.
- ³⁹ *Misius K.* Žaslių miestelis iki 1940 metų. – P.77.
- ⁴⁰ *Straševičienė E.* Prekyba Žaslių miestelio parduotuvėse // Paparčių ir Žaslių apylinkės. – Kaišiadorys, 1997. – P. 321.
- ⁴¹ Lithuanian Jewish communities. – P. 398.
- ⁴² Ten pat. P.257.
- ⁴³ *Briliauskas J., Tamošiūnas G.* Žiezmariai. – Kaišiadorys, 1998. – P. 123.
- ⁴⁴ Masinės žudynės Lietuvoje. I d. – Vilnius, 1965. – P. 105.
- ⁴⁵ *Valdonis J.* Strošiūnų tragedijos 50-mečiui // Kaišiadorių aidai. – 1991, rugpjūčio 24.